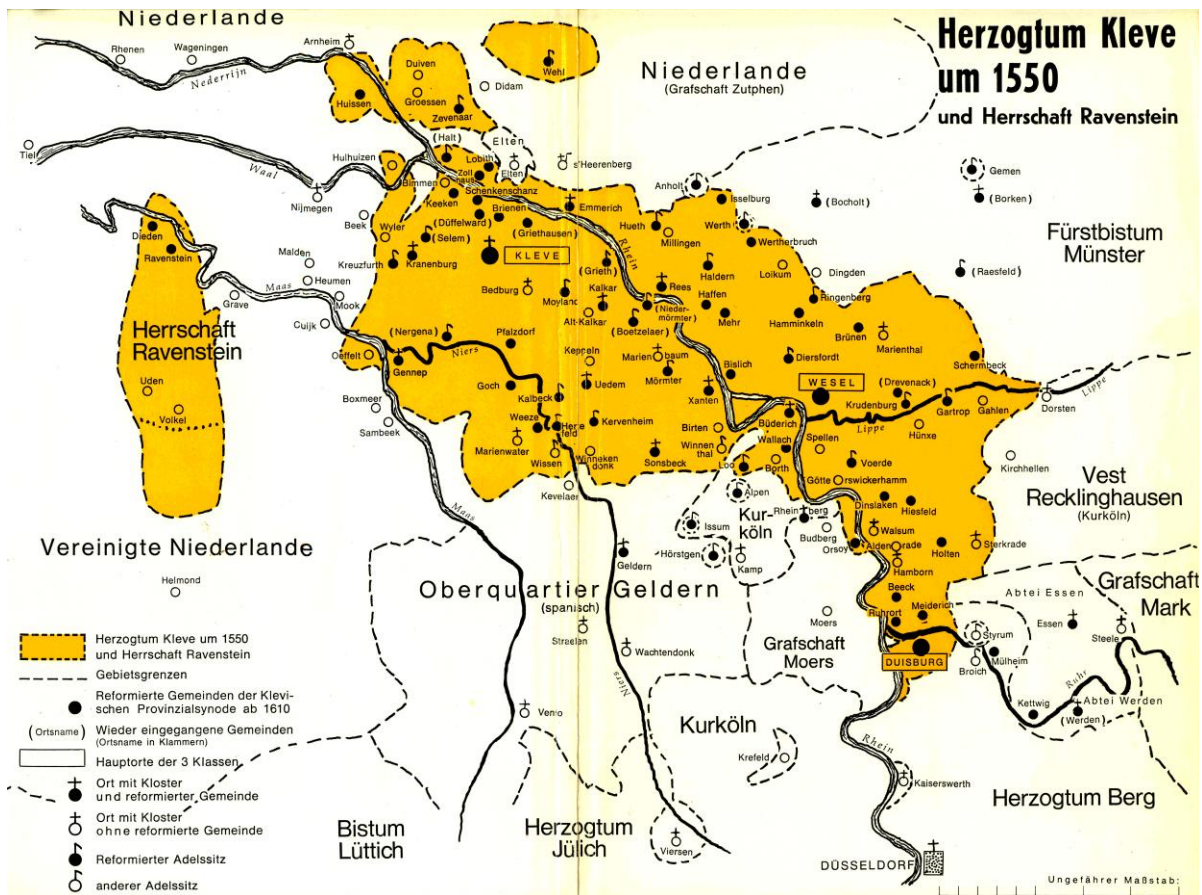

Verhouding tussen protestanten en rooms-katholieken

In de zestiger en zeventiger jaren van de zestiende eeuw waren er in Zevenaar mensen die in het geheim sympathiseerden met de beweging van de Reformatie. Ze verzetten zich tegen allerlei gebruiken van de kerk bij geboorte, doop, huwelijk en, begrafenis, maar ook tegen de hiërarchie in de kerk, tegen kerkelijke feestdagen bij de wisseling van seizoenen, tegen heiligenfeesten, tegen gildeteerdagen en tegen allerlei volksvermaken op zondag (zoals vogelschieten en ganstrekken). Vooral begrafenissen waren voor hen een doorn in het oog. Begrafenissen gingen gepaard met veel oude folkloristische gebruiken. Zo plaatste men van een lijkstrop - bedekt met een gildelaken waarop roomse voorstellingen waren geborduurd - op een boerenwagen waarvan de bodem was bedekt met lijkstro dat - naar men geloofde - kwade geesten afwerde. Ook legde men, vooral bij kruispunten, strowissen op de weg in het geloof dat de ziel van de dode dan de weg naar huis niet meer terug zou kunnen vinden en dus de overlevenden niet lastig zou kunnen vallen. En tenslotte hield men na de begrafenis een begrafenismaal met het zogenaamde dodenbier, waarbij gratis bier werd geschonken waardoor een uitvaart meermalen het karakter kreeg van een zuipvaart.

Terugdenkend aan de ontstaansperiode van de gemeente verzuchtte ds. Johannes Petri van Sinderen († 1663) in 1660: 'in wat vrees en onghemack moest den waren Godesdienst geoeffent worden; hoe wierden de rechtgeloovighen vervolght, bespot en versmaet, byzonderlijck in't Jaer 1611, doen de Magistraten en Hoofden van dese stadt de Voogangers waren, en haer toonden als wreede Nimrods, schampere Ismaels, en bloeddorstige Achabs, tegens de rechtgeloovighen.'

Slechts een klein aantal mensen sloot zich aan bij de beweging van de Reformatie. Ze waren vrijwel allemaal afkomstig uit de economisch sterkere bevolkingslagen: de adellijke geslachten Van Els op de 'Leemcuyl', Van der Hoeven op 'Poelwijck', Van Heerde op 'Camphuysen', Cloeck op de 'Bereklaui'; en de magistraatfamilies Herwerden, Romswinkel, Becher en Everijn. De meeste mensen van 'het gewone volk' bleven de Rooms Katholieke Kerk trouw. Niet altijd uit volle overtuiging, maar omdat ze gehecht waren aan enige, vaak bijkomstige religieuze gebruiken.

De sterke protestantse invloed in de hogere kringen hing samen met de politieke verhoudingen. In het hertogdom Kleef, waartoe Zevenaar behoorde, was in 1610 het oude

hertogelijk huis in de rechte linie uitgestorven. Na enige verwickelingen werd het hertogdom toegewezen aan de protestantse keurvorst van Brandenburg, Johan Sigismund (1572-1619), waarbij werd overeen gekomen, dat de bestaande religieverhoudingen gehandhaafd dienden te worden. De status quo kwam hierop neer, dat de Rooms Katholieke Kerk een monopoliepositie behield, terwijl er een betrekkelijke grote vrijheid voor de gereformeerden was. Al gauw ontstond er een gewrongen situatie: de regering stond religieus en politiek gezien aan de kant van de beweging van de Reformatie terwijl de meerderheid van de 'onderdanen' zich geestelijk meer thuis voelde in de oude kerk.

De verhouding tussen gereformeerden en rooms-katholieken spitsten zich toe tijdens het bewind van keurvorst George Wilhelm (1595-1640) die in 1618 zijn vader opvolgde. George Wilhelm wilde zijn gebied protestantiseren en liet regeringsorganen en magistraturen vooral door gereformeerden bezetten. Dit was ook te merken in Zevenaar. De drost en richter in de Liemers waren voortaan gereformeerden. Zij kregen versterking van de keurvorstelijke beambten Wunder, Hecking en Papst. De familie Wunder leverde vanaf 1649 drie richters en Hecking en Papst werden schepen. De opvolger van George Wilhelm, Frederik Willem (1620-1688) was op godsdienstvrede gericht. Hij erkende de rechten van de rooms-katholieken en waarborgde de vrijheid van de gereformeerden. De in de Liemers niet meer geregeld bezette vicarieën liet hij ten goede komen aan de protestantse gemeente te Zevenaar.

187. Johann Sigismund.

188. Georg Wilhelm.

Gerard van Honthorst (1590-1656), *Portret van Friedrich Wilhelm, keurvorst van Brandenburg (1620-1688) en zijn echtgenote Louisa Henriëtte van Oranje-Nassau (1627-1667)*, 1647, olieverf op doek, 302 x 194 cm, Amsterdam: Rijksmuseum.

In de loop van de zeventiende eeuw sloot de gezeten boerenstand zich steeds meer aan bij de protestantse gemeente. Voor wie economische belangen gewicht in de schaal legden, leek het riskant zich bij doop en huwelijk niet bij de gereformeerde predikant te laten zien. Bij bijvoorbeeld erfeniskwesties moest er een bewijs zijn van de wettigheid van de aanspraken. Als een huwelijk niet officieel door de predikant gesloten was, liep men het risico, dat de wettigheid ervan ontkend kon worden, zodat de kinderen uit zo'n huwelijk voor onwettig werden gehouden. Het ontbreken van een door de predikant afgegeven doopbewijs stond gelijk met het niet kunnen leveren van een wettige geboorte-acte.

Hoewel rooms-katholieken en gereformeerden over het algemeen vredelievend met elkaar omgingen, waren er soms ook spanningen. Zo probeerden gereformeerden tot driemaal toe de bevolking van Loo (Ingeloe) tot het protestantisme over te halen. De in vijftiende eeuw in 't Loo gebouwde kapel behoorde aan de parochiekerk van het Betuwse Angeren. Tegenover Angeren lag Angeroyen: een buurschap gelegen op de waarden langs de Rijn die tot in de veertiende eeuw tot de Liemers werd gerekend. Angeroyen vormde buurschappelijk een geheel met 't Loo. Men sprak van de 'Lohese ader Angeroyensche Gemeynthe' voor de gemeenschappelijke beweidingen in de waarden langs de Rijn, en ook van de 'Lohensche ader Angeroyensche Capelle'. De pastoor van Angeren

had het recht op de kerkelijke hoofdfesten in de kapel van 't Loo de dienst te verrichten. Angeren werd als de moederkerk beschouwd. In 1618 probeerde een Angerense predikant een kerkdienst te houden in de kapel, maar er was geen belangstelling voor. In 1681 probeerden de predikanten van Huissen en Zevenaar, die met lede ogen toezagen hoe paters Jezuiten vanaf 1830 de kapel gebruikten als vaste post voor hun rekatholiseringswerk in de Gelderse nabuurschap, hetzelfde met een vergelijkbaar resultaat. De gereformeerde Drost Alter Knipping ging vervolgens in eigen persoon naar de buurtschap om de gereformeerde religie met dreigementen af te dwingen. Het leverde niets op. De kapel bleef tengevolge van hardnekkig verzet van de boeren in handen van de rooms-

3

Afb.42. «De Lohese of Angeroyensche Capelle» in 1742. Gravure van Paul van Liender naar een tekening van Jan de Beijer.

katholieken. Na verloop van tijd sloten zich wel enkele mensen aan bij de Zevenaarse geloofsgemeenschap.¹ Dit leidde tot spanningen, getuige een doopverslag van 23 maart 1701: 'uijt vreesse van dat in de paapse (Rooms Katholieke) Kerck bij absentie des vaders mogte gedoopt werden, ten huijse van vrouw la Palm (het in 1957 gesloopte Huis De Doelen) gedoopt een soontje van Teunis Hendrix van Hoesselt, gen(aamd) Hendrick waerover gestaan (ten overstaan van) Geest. Fenneken de beste moeder (grootmoeder) - in presentie van de Hr. Landtschriever als ouderling van vrou la Palm.'

In de zeventiende eeuw waren de verhoudingen vrij constant. De rekatholiseringspogingen die in de Nederlanden en in Duitse gewesten ondernomen werden, hadden weinig effect. En de zwakke en niet doorgezette pogingen van het Brandenburgs bewind tot protestantisering waren weinig

---

¹ In 1859 deed de Hervormde Gemeente te Angeren een beroep op de classis Zutphen om de Hervormde Gemeente te Zevenaar te bewegen in te stemmen met de overgang van de leden in 't Loo naar de gemeente te Angeren. Angeren lag aan de westzijde van de Rijn en 't Loo aan de oostzijde. Angeren was voor de gemeenteleden uit 't Loo alleen bereikbaar via het Looveer. De kerkenraad van de gemeente te Zevenaar vond, dat Zevenaar voor hen gemakkelijker bereikbaar was en voelde er niet voor dat leden uit 't Loo overgingen naar Angeren. Hij voerde als argumenten tegen hereniging van Loo en Angeren aan toe: sinds 1685 waren de inwoners van 't Loo opgenomen in de trouw- en doopregisters van Zevenaar; sinds 1692 werd de naam Angeroyen niet meer gebruikt en was er dus sprake van twee afzonderlijk gemeenschappen; niet is aangetoond, dat de hervormden van Loo en Angeren ooit verenigd zijn geweest; de hervormden die nu in 't Loo wonen, vragen niet om hereniging; en de pastoralia in 't Loo worden door een hereniging met Angeren niet meer gewaarborgd dan ze nu zijn. Veel stelde een eventuele overgang niet voor, want in 't Loo woonden slechts negen leden die in het Zevenaarse lidmatenboek waren opgenomen.

overtuigend. Aan het eind van de zeventiende eeuw waren priesters en predikanten geen directe concurrenten van elkaar meer. Meestal hadden ze weinig met elkaar te maken. De afstand tussen hen was groot. Ze kenden elkaars geloof en gebruiken niet of nauwelijks meer.

Tot de bouw van de protestantse kerk in 1660 begroeven gereformeerden (protestanten) hun geloofsgenoten vrijwel altijd op het 'paapse' (= rooms-katholieke) kerkhof bij de Sint Andreaskerk. Ze vermeden daarbij rooms-katholieke begrafenisgebruiken. In 1671 luidde een bezorgde vraag: 'Mag een man zijn vrouw met goed geweten ten grave dragen als roomse pastores met banieren en kruisen voorop gaan?' Het antwoord luidde: 'Daaraan meedoen is bijgeloof en voor de twijfelaars een aanstoot. Doe je toch mee, dan ben je niet te verontschuldigen, omdat wij meer aan God het Zijne dan aan mensen het hunne moeten geven.' Toen de gereformeerden vanaf omstreeks 1684 over een eigen kerkhof bij de kerk beschikten, begroeven ze daar hun geliefden en verwanten. Een enkeling werd nog op de katholieke begraafplaats begraven. Rooms-katholieken en gereformeerden leefden in de kleine gemeenschap Zevenaar meermalen met elkaar mee. Zo luidden op 1701 de klokken van de Sint Andreaskerk om bekend te maken dat een kind van ds. Michiel Fellingier was overleden.

Soms waren er kleine incidenten. Ik geef enige voorbeelden. In 1694 klaagden enkele gemeenteleden dat schoolmeester Johan Lodewijcks 'alderhande paapse kinderen en wel den uytshot in sijn school aennaam en met de onse vermengde'. Enkele decennia later was de klacht omgekeerd: het kerkenraadsverslag van 9 oktober 1720 vermeldt, dat schoolmeester Lodewijcks zich erover beklagt, dat de heer Muntz twee kinderen van hem 'afgenomen heeft en bij de Paapse Schoolmeester heeft ter schole bestelt'. Ds. Giesbertus in de Betou (1692-1761) ging in opdracht van de kerkenraad met de heer Muntz praten.

Een tweede voorbeeld. In december 1732 veroorzaakte een 'Paapsche jongen' zo nu en dan overlast als er in de kerk dienst was. Dat ergerde de kerkenraad. Toen hij zich ook nog eens misdroeg bij de begrafenis van een jongeman, was de kerkenraad het zat. De dominee kreeg opdracht 'de grote stoutigheden' bij de heer Rigter ter sprake te brengen. Misschien zou hij er een einde aan kunnen maken.

Een laatste voorbeeld. In augustus 1736 vond de kerkenraad zich niet serieus genomen door een rooms-katholiek pastor. In juni hadden een man en vrouw zich gemeld bij de kerkenraad. De een was protestant, de ander rooms-katholiek. Ze wilden graag dat hun huwelijk in de kerk gesloten werd. De kerkenraad besloot de kerkordelijke regels te volgen. Die bepaalden dat het huwelijk in beide kerken moest worden afgekondigd. Daarna zou het huwelijk in een van de kerken gesloten kunnen worden. De kerkenraad vroeg de katholieke pastor het huwelijk af te kondigen. Maar deze ging verder: buiten medeweten van de kerkenraad verbond hij het paar 'in de echt'.

Vooraf de sinds 1521 gehouden processies (optochten van geestelijken en andere gelovigen) omstreeks Sacramentsdag (tien dagen na Pinksteren) en op de eerste zondag na 29 juni (feestdag van Petrus en Paulus)² waren een bron van ergernis. Op 5 juli 1688 klaagde de gereformeerde weduwe Boeseke dat Heemraad Becker haar zoon de vorige dag met geweld de hoed van het hoofd had getrokken nadat hij bij het voorbij trekken van de processie zijn hoed niet had afgezet. Op 6 juli 1704 berichtte burgemeester Becher, dat 'de Roomschen hier ter plaatsen met hare processien ongeoorloofde nieuwicheden' waren begonnen. Hij vermeldde erbij dat hij de heer Rigter had gevraagd hierover te spreken. Richter ging naar de 'Stichters van de nieuwicheden' en vroeg hen voortaan geen processie meer te houden. Wat het resultaat van het gesprek was, is me onbekend. In ieder geval voelde ds. Johannes Ter Beek (1696-1762) zich op 7 september 1738 genooddaakt te klagen over 'den ontijdigen en onverstandigen ijver' van de beide jonge roomse pastoors te Zevenaar en te Duiven 'in hunnen gewaanden Godsdienst'. Ze hadden, aldus de predikant, tegen de 'Allergenadigste kerkelijke Edicten' in tijdens 'onse vastgestelde gewoonlijke Godsdienstoefeningen hunne volkrijke processien al singende en rasende door dese stad' geleid. Daarmee irriteerden ze niet alleen hem, maar veroorzaakten ook ergernis bij veel gemeenteleden. De kerkenraad wilde 'tot wegneming van sulke onordelijke nieuwicheden en stoutigheden' zich richten tot de Koninklijke regering te Kleef, maar besloot na enig beraad dit toch maar niet te doen en te proberen de zaak ter plaatse op te lossen.

Op 28 augustus 1792 besprak de kerkenraad een klacht van vader Van Gellecom over zijn tweeëntwintig jarige zoon Gerrit. In het voorjaar had Gerrit openbare belijdenis van het geloof gedaan, maar nu had hij meegedaan in een processie te Groessen en daarmee volgens de vader

² In 1934 werd in Zevenaar-stad de processie op Sacramentsdag afgeschaft. Dit betekende ook het einde van de kleine kermis, die jaarlijks op Sacramentsdag plaats vond. In 1971 werd ook de processie op de eerste zondag na 29 juni afgeschaft. De bijbehorende (grote) kermis vindt tot op de dag van vandaag nog wel plaats.

getoond 'zig tot de Roomsche Godsdienst te willen vervoegen.' Gerrit was thuis weggelopen en naar de bureu gegaan. Die hadden hem de zondag voorafgaande aan de processie tot 'het bijwonen der Godsdienst vervoert'. De kerkenraad constateerde dat dit voorval geen incident was. Al meerdere keren hadden rooms-katholieken geprobeerd gereformeerde kinderen naar zich toe te trekken. Steeds ontbraken duidelijke bewijzen daarvoor. Maar nu leek de zaak helder. De kerkenraad besloot daarom de klacht van de vader door te sturen naar de 'Hooge Regering' en er op te wijzen dat de rooms-katholieken in strijd met de wet handelden. In opdracht van de regering deed een rechter onderzoek en constateerde dat in het verleden inderdaad kinderen overgehaald waren om rooms-katholiek te worden en dat ook Gerrit rooms was geworden. Wat de kerkenraad met de uitspraak van de rechter gedaan heeft, vermelden de verslagen niet. Wel vermelden ze dat Gerrit op 24 februari weer werd aangenomen 'tot lidmaat'.

Het trouwen van een katholiek en protestant stuitte vaak op weerstand. In ieder geval moest toestemming aan de kerkenraad gevraagd worden, als een gemeentelid in de rooms katholieke kerk wilde trouwen. Dit gebeurde niet altijd. Zo schreef ds. Ter Beek in het kerkenraadsverslag van 24 juni 1736: 'Baerent N Baerentsen en Wilhemina Mullers bejide wonende alhier dog de eerstgenoemde van de Roomschen Religie hebben hun drie huwelijksproclamatien op drie agtereenvolgende zondagen onverhinderd gehad, en zijn daarop voor de Roomsche pastor getrouwd, sonder dat de dispensatie van mij gevegd had.' Op 30 augustus 1746 werd er een extra kerkenraadsvergadering belegd. Ds. Ter Beek gaf 'na voorgaande aanroepinge van Gods H Naam' het waarom van deze vergadering te kennen: mevrouw Kersjes had hem verzocht haar dochter 'in ondertrou op en aan te nemen' en vervolgens af te kondigen dat ze wilde trouwen met Ruth Florissen uit Aert. Ter Beek zag er niet veel in. Ruth kon weliswaar een schriftelijk bewijs tonen dat zijn ouders instemden met een huwelijk met de dochter van vrouw Kersjes, maar de predikant voerde als bezwaar tegen het huwelijk aan dat Ruth meedeed aan de processie van de 'Roomsche Religie'. Ter Beek vroeg advies van de 'Heren en Broederen'. Deze waren van mening dat om 'sorgelijke onheijlen' te voorkomen het verzoek zou moeten worden ingewilligd. Ze stelden wel een voorwaarde: de dochter moest 'wegens hare begane ergernis en sonde' in het openbaar, in tegenwoordigheid van de kerkenraadsleden, beloven dat ze zich wilde 'qualificeren' voor de openbare belijdenis van het geloof.

Meestal probeerden de Gereformeerde Kerk en de Rooms Katholieke Kerk zich te houden aan de regels die ze afgesproken hadden. Zo lezen we in het huwelijksboek: 'Den 22 april 1774 Hendrik Hendrikze, ongehuwd, oud 25 jaar, zijnde een boerenknecht, Rooms Katholiek met Geertruid Westerhuis, ongehuwd, oud 35 jaar. Beiden geboren te Groessen. De drie huwelijks voorstellen zijn onverhinderd gegaan, alsmede te Groessen bij de Roomse Pastor, waartoe behoorlijke tijd bericht ontvangen. Op 8 mei in de pastorie is het zoontje ook geëcht.' '27 februari 1784 Adresseerde zig bij mij (ds. Dirck Colenbrander) de Heer Reinier van den Bergh, jongeman geboortig van en wonende te Amsterdam en Mejuffrouw Theodora Judoca van der Veecken, geboortig te Arnhem. Doch thans wonende alhier. Zijn beide van de Rooms Catholieke Religie en versogten om door ons in den huwelijken staat bevestigd te worden. Nadat mij gebleken was dat de 3 huwelijksvoorstellen alhier in de Roomsche Kerk en te Amsterdam van het Stadhuis onverhindert geschied waren, zo heb ik dit verzoek ingewilligt, en daarop zijn deze personen eodem die ten huize van de bruid in tegenwoordigheid van de ouderling Richter Hecking en onze magister Koch loco diacini wettig en wel getrouwt.' 'Mr Richard Jan Willem Cornelis de Nerée tot Babberich, Rooms Katholiek, geboren te Babberich en wonende alhier en Jonkvrouwe Caroline Henriëtte von Weiler tot Poelwijk, geboren te Oud Zevenaar en wonende Aldaar (Poelwijk). Huwelijk voltrokken 30 junij 1843.'

Terwijl in de achttiende eeuw elders godsdienstoorlogen woedden, stonden in de Liemers rooms-katholieken en gereformeerden vrij tolerant tegenover elkaar. Dit was mede te danken aan koning Frederik II (1712-1786) van Pruisen. Deze wenste geen enkele groep te bevoorrechten. 'Ik kies geen partij tussen Rome (machtscentrum van de rooms-katholieken) en Genève (machtscentrum van de

Frederik II (1712-1786)

calvinisten). Als Rome zich aan Genève vergrijpt, krijgt het geen gelijk. Als Genève Rome wil onderdrukken, wordt Genève veroordeeld. Op deze manier kan ik de godsdienstige haat in bedwang houden, doordat ik alle partijen tot gematigdheid aanspoor. Maar ik probeer hen ook tot eensgezindheid te brengen door hun voor te houden dat zij allemaal burgers van één staat zijn en dat men een man die een rood kleed draagt evengoed kan liefhebben als iemand die een grijs kleed draagt.’ Frederik stelde zich als verlicht vorst op: ‘Ik ben in zekere zin de paus van de lutheranen en het hoofd van de gereformeerde kerk. Ik benoem predikanten en eis van hen slechts reinheid van

zedes en vergevingsgezindheid. Ik verleen huwelijksdispensatie en ben op dit punt zeer inschikkelijk, omdat het huwelijk eigenlijk maar een burgerlijk contract is dat ontbonden kan worden, zodra beide partijen ermee akkoord gaan!’

Ds. Otto Gerhard Heldring (1762-1841) prees zich in 1810 gelukkig: ‘Het verdrag alhier is vreedzaam, dewijl over de bezittingen der verschillende kerkgenootschappen geen verschil hier is; als zijnde het bewezen eigendom van elke gemeente en bovendien een goede verdraagzaamheid hier plaats vindt dewijl de Protestantse en Roomse gelijke regten alhier heeft.’ Toen op 8 november 1817 de Reformatie uit 1517 zou worden herdacht, bood het ‘koor der Roomsche zangers’ ‘gulhartig’ aan om aan de viering mee te werken. Dit aanbod werd ‘vriendelijk aangenomen’, ‘tot een zeer algemeen genoegen’ zowel van de gemeente als van menig rooms-katholiek en van alle joden³ die dit zeer aandachtig hadden gevolgd. Ds. Heldring benadrukte het belang van het zoeken naar eenheid van lutheranen en gereformeerden. Waar hij eens zo welgestemd was over de verhouding tot de rooms-

De kinderen van de dominee, omstreeks 1800.

katholieken, klaagde hij op 9 november 1820 ‘dat het Katholicisme op een onrustbarende wijze dezelfs krachten beproeft om zich vaster te bevestigen, verder uit te breiden, en was het mogelijk den ondergang onzer gemeente te berokkenen.’ En op 9 december 1831 uitte hij zijn ongenoegen over het feit dat de meerderheid van de gemeenteraad rooms was geworden: ‘Door die meerderheid wordt nu alles verhinderd dat niet onmiddellijk in de belangen der anderen is’.

Van invloed op de verhouding tussen rooms-katholieken en protestanten waren gebeurtenissen buiten Zevenaar. In het door protestanten gedomineerde Nederland waren de rooms-katholieken langdurig op een zijspoor gemanoeuvreed. De Grondwet van 1848 bood mogelijkheden hier een eind aan te maken. De Rooms Katholieke Kerk greep deze mogelijkheden met beide handen aan. In maart 1853 besloot paus Pius IX (1792-1878) dat er in Nederland weer een aartsbisschop en bisschoppen zouden zijn. Gedurende eeuwen kon het bisschopsambt hier niet op normale wijze worden uitgeoefend, maar de Grondwet van 1848, die de vrijheid en de gelijkheid van alle kerken voor de wet vastlegde, gaf hiervoor de mogelijkheid. Veel orthodoxe gereformeerden waren beducht voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie en protesteerden in april 1853 fel de indeling van de rooms-katholieke kerkprovincie Nederland in vijf bisdommen met aan het hoofd een bisschop. Ze meenden dat Nederland een calvinistisch land moest blijven. De weinig tactvolle encycliek van de paus had hun gemoederen extra opgezweept: het protestantisme werd erin een ‘pest’ genoemd en protestanten vergeleken met lieden die onkruid hadden gezaaid tussen de tarwe.

³ In Zevenaar woonden in 1810 9 joden, in 1824 36 en in 1920 maximaal 113.

De orthodoxe protestanten deden een beroep op de koning Willem III (1817-1890) om zich tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie te verzetten. Zijn antwoord, anders dan het hem door de regering ingefluisterde, was een doodoener: 'deze dag heeft den band tussen het Huis van Oranje en Nederland nog hechter vastgesnoerd.' Er veranderde niets. De koning was gebonden aan de Grondwet en die bepaalde dat iedere kerk - en dus ook die van Rome - haar eigen kerkelijke aangelegenheden mocht regelen zoals zij zelf wilde. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie ging gewoon door. De aprilbeweging had intussen wel katholieken en protestanten tegenover elkaar geplaatst. Zevenaarse prominenten onder leiding van Jan A.C.A. van Nispen tot Sevenaer (1803-1875) stuurde paus Pius IX een dankbetuiging: 'Wij hebben geene woorden Heilige Vader dan ten volle dat gevoel van heilige vreugde en dan klaarheid uit te drukken hetwelk Nederlands katholieken bezielt sedert zij mogten vernemen dat hunnen vurigste wenschen verhoord zijn en dat de katholieken kerk in Nederland voortaan al de weldaden zullen genieten welke onder de bescherming des Allerhoogsten onfeilbaar uit die organisatie zullen voortvloeien.'

Paus Pius IX, omstreeks 1878.

De grotere bewustwording van de rooms-katholieken na 1853 en het bisschoppelijk mandement van 1868 dat het opnam voor het rooms-katholieke onderwijs, betekende een sterke stimulans voor de hiernavolgende verzuiling.⁴ In Zevenaar werd de koers daarbij uitgezet door de overwegend rooms-katholieke lagere adel en door de plaatselijke geestelijken. Zij gaven richting aan ontwikkelingen op het terrein van onderwijs, ziekenzorg en zetten hun stempel op boerenbonden en coöperaties en kerkelijke charitatieve organisaties. Onbetwiste opinieleiders waren leden van de familie Van Nispen. Deze opereerden niet alleen op lokaal niveau, maar vertegenwoordigden de Liemers ook op provinciaal en nationaal niveau. De protestanten hadden niet veel meer in te brengen. Ze legden zich er niet willoos bij neer, maar richtten de Protestantse Vereniging Unitas op. Uitgangspunt van Unitas 'was eene welvarende middenklasse onder de Protestanten instand te houden, door bevordering van hun tijdelijk welzijn.' De leden van de vereniging beschouwden scholing als een nuttig instrument om het vertrouwen te winnen van hen die maar al te snel zich door 'Roomschen' lieten bedienen. Ze wilden 'de benauwdheid die niet het Protestantisme, maar den Protestanten maar al te veel aanleeft, wegnemen.'

Pieter de Josselin de Jong (1861-1906), *Willem III*, 1827, aardewerk, tegel, h. 51 cm, Amsterdam: Rijksmuseum.

De bewustwording van de rooms-katholieken leidde in 1887 tot de oprichting van een kiesvereniging. Het bestuur van de kiesvereniging stelde aan het einde van het eerste decennium van de twintigste eeuw dat 'wij katholiciteit moeten tonen en desnoods verdedigen tegen onze belagers'. Veel had de kiesvereniging, die zich in 1922 aansloot bij de provinciale Bond van Rooms-Katholieke Kiesverenigingen, niet te vrezen: een protestantse of andere kiesvereniging kende de Liemers niet. In 1930 waren van de 11 leden van de gemeenteraad er 10 rooms-katholiek en 1 socialist. Bijna elke vezel van de toenmalige Zevenaarse samenleving had te maken met een allesoverheersende sociale, maar bovenal rooms-katholieke controle, gebaseerd op een uitgebreid netwerk.

⁴ Er is sprake van een verzuilde samenleving, als een of meerdere bevolkingsgroepen hun beginselen of uitgangspunten de enige juiste vinden en deze als basis van hun handelen nemen.

In de Tweede Wereldoorlog werkten protestanten en katholieken samen in hun verzet tegen de nazi's. In een intensieve relatie tussen een rooms-katholiek en een protestant zag de kerkenraad niet veel heil. Zo waarschuwde ds. Christoffel Johannes Bartels (1882-1946) namens deze in het kerkblad van april 1945 voor een 'gemengde' dansclub: 'Speel niet met vuur. Jonge mannen, zoekt omgang niet in het wilde weg met de dochters van uw volk, maar met de dochters van uw kerk. En God zal uw weg zegenen en u bewaren voor het groote ongeluk van het gemengde huwelijk. Datzelfde geldt ook voor de meisjes.'

In de jaren beginjaren zestig werden de relaties tussen katholieken en protestanten opener. Er groeide zelfs een gevoel van verbondenheid. Dit had mede te maken met het maatschappelijk klimaat, waarin ontzuiling zich inzette: de levensbeschouwing begon minder maatgevend te worden bij het zich oriënteren op de diverse terreinen van het maatschappelijk leven. Confessionele organisaties verloren terrein, verdwenen zelfs in grote aantallen of gingen fusies aan met neutrale organisaties. Er ontstonden goede contacten tussen de voorgangers van de kerken. Bij het afscheid van ds. Hendrik Bernhard Spijkerboer (1898-1981) op 26 april 1964 dankte pastoor Clemens Veeger (1912-2006) van de Sint Andreasparchie namens de katholieke geestelijkheid de dominee voor het prettige contact en schilderde hij hem als een goede herder die ook op katholieken inspirerend wist te werken.

Van links naar rechts: Hervormde Kerk, Gereformeerde Kerk 'De Hoeksteen', Sint Andreaskerk, gemeentehuis, Sint Martinuskerk, Maria Koninginkerk en Buitenmolen.

Op 27 september 1967 vond de oprichting plaats van het Interkerkelijk Beraad Zevenaar, het beleidsorgaan van de plaatselijke kerken voor de groei naar een innerlijke eenheid. De Gereformeerde Kerk, de Hervormde Gemeente en de rooms-katholieke Parochies Sint Andreas en Maria Koningin hadden ieder twee leden aangewezen voor het IBZ en namens de pastores van de drie kerken een pastor. Het IBZ probeerde verbindingen te leggen tussen de plaatselijke kerken en de onderlinge communicatie en samenwerking te bevorderen. Ze hoopte dat de kerken samen ten dienste zouden staan aan de samenleving.

In 1971 constateerde de door de kerkenraad ingesteld commissie 'Toekomst Hervormd Zevenaar' dat er een groeiend contact was met de andere kerken in Zevenaar en sinds kort ook enig contact tussen de vijf hervormde gemeenten en de twee gereformeerde kerken in de West-Liemers. De commissie pleitte ervoor het overleg met de rooms-katholieke parochies en met de Gereformeerde Kerk sterk te intensiveren en daadwerkelijk op alle gebieden waar dat mogelijk en functioneel was samen te werken.

Vanaf 1972 ontmoetten de pastores van de parochies Sint Andreas en Maria Koningin en de

predikanten van de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde kerk elkaar tweemaal per jaar in een werkbespreking: het Convent van Pastores. Een interkerkelijke gesprekskring, bestaande uit zeven personen, voerde overleg om te komen tot interkerkelijke adventsdiensten. Op 9 april 1974 stelde het IBZ voor die oecumenische diensten te houden: a. een woorddienst met een rooms-katholieke pastor en een avondmaalsviering met een dominee als voorganger; b. een woorddienst met een dominee en een eucharistieviering met een r.k. pastor als voorganger; en c. de toediening van de doop aan kinderen uit de drie kerken in een gezamenlijke viering. De kerkenraad van de gereformeerde kerk stemde in met het voorstel. In januari 1975 was er een oecumenische viering in het kader van de gebedsweek voor de eenheid van kerken en christenen. Verder was er zo nu en dan een oecumenische huwelijksviering en vanaf 1986 twee maal per jaar een oecumenische doopviering, waarbij een protestantse en een katholieke pastor samen voorgingen.

In de beginjaren zeventig kwamen de kerkenraden van de Hervormde Gemeente, de Gereformeerde Kerk en de (rooms-katholieke) Pastorale Raad Zevenaar tot de conclusie dat het jongerenpastoraat steeds meer vanuit de drie kerken gezamenlijk diende plaats te vinden. De protestanten zetten de Hervormde-Gereformeerde Beraadsgroep op, de katholieken de Werkgroep Jongerenpastoraat (WJP). De beraadsgroep en de werkgroep moesten nog ongebaande wegen gaan. Dat viel niet altijd mee. Daarom riep de WJP een onderzoeksgroep in leven om bij groepen in en rondom het jongerenpastoraat haar werk te evalueren en te komen met adviezen. In december 1977 presenteerde de onderzoeksgroep het rapport 'Jongerenpastoraat: Waar vandaan en waarheen?' De conclusies waren dat er onvoldoende duidelijkheid was over doelstelling en beleid, geen duidelijke omschrijving van doelgroepen en onvoldoende bekendheid over achtergronden en perspectieven van waaruit de WJP opereerde. De onderzoeksgroep adviseerde niet uit te gaan van traditionele en kerkgebonden opvattingen over pastoraat (die jongeren weinig of niets meer zegt), maar van de belevingswereld en behoeften van de jongeren. In overleg met de Hervormde-Gereformeerde Beraadsgroep besloot de WJP de Stichting Oecumenisch Jongerenpastoraat Zevenaar op te richten. Het bestuur, bestaande uit vertegenwoordigers van de drie kerken, kreeg de opdracht 'a. het voeren van een algemeen beleid met betrekking tot het jongerenpastoraat; b. het jongerenpastoraat "naar buiten toe" te vertegenwoordigen, b.v. met betrekking tot het gemeentelijk subsidie t.b.v. het "open"(het "pastoraal en/of kerkelijk aanbod" is niet-subsidiabel), huur van ruimten e.d.' Op 26 september 1979 was de Stichting een feit. De Stichting stelde een jongerenwerker aan en riep twee werkgroepen in leven: een werkgroep voor het 'pastoraal en/of kerkelijke aanbod' en de Werkgroep Open Jongerenpastoraat. De laatste organiseerde ontmoetingsgroepen voor jongeren vanaf vijftien jaar en ontplooidde activiteiten voor 'lagere-school-verlaters'. Ze vestigde een jongerencentrum op de benedenverdieping van de voormalige Muziekschool, Markt 65.

In 1980 spraken de Hervormde Gemeente en de wijkraad van de Gereformeerde kerk zich uit voor meer samenwerking met de Parochies Sint Andreas en Maria Koningin. In december hielden ze een gezamenlijk kerstzangavond. In de loop van de jaren tachtig nam het aantal gezamenlijke vieringen sterk toe. Zo was er een in september een oecumenische viering in het kader van de vredesweek, in januari een gebedsdienst voor de eenheid van de kerken, op Witte Donderdag een viering van de Maaltijd van de Heer, op Goede Vrijdag de lezing van het lijdensverhaal, op Stille Zaterdag de viering van de paaswake, op 4 mei het herdenken van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, rond Pinksteren een viering waarin kinderen en jongeren centraal staan en in juni en november een viering van de doop. In samenwerking met de pastor van het verpleeghuis was er op de eerste zondag van de maand een oecumenische viering met bewoners van het verpleeghuis, patiënten uit het ziekenhuis en andere belangstellenden. Door de gezamenlijke vieringen raakten rooms-katholieken en protestanten vertrouwd met elkaars erfgoed. Steeds meer gingen ze leentjebuur bij elkaar spelen. De verschijning van het (protestantse) *Liedboek voor de kerken* in 1973 en van het katholieke *Gezangen voor Liturgie* in 1984 hebben daartoe in niet geringe mate bijgedragen.

Ook het vormingswerk namen de kerken gezamenlijk ter hand. Vanaf 1981 organiseerde de Werkgroep Interkerkelijk Vormingswerk ieder jaar een aantal bezinnings-, studie- en gespreksbijeenkomsten over kerkelijke en maatschappelijke thema's. De bijeenkomsten waren 'bedoeld voor diegenen die samen met mensen uit andere kerkelijke richtingen over verschillende onderwerpen nader geïnformeerd willen worden, resp. hun ervaringen willen uitwisselen.' Op het programma stonden ondermeer: 'inleiding op de Bijbel', 'gelovige en natuurlijke meditatie', 'de positie van de vrouw binnen het christendom', 'vredesopvoeding' en 'Taizé'

In de jaren tachtig hield het IBZ meestal aan het begin van het jaar een hoorzitting, waarbij leden van de kerkenraden, de Pastorale Raad, mensen die bezig waren met oecumenisch gespreksgroepenwerk, christelijk vormingswerk, catechese, diaconie, ontwikkelingswerk, missie en

zending werden uitgenodigd. Het stelde hierna een jaarprogramma op. De Interkerkelijke Werkgroep Publiciteit, de Vredeswerkgroep, de Oecumenisch Liturgische Werkgroep en de Werkgroep Oecumenische Gespreksgroepen gaven het jaarplan gestalte. In 1985 richtte het de Werkgroep Oost Europa Contact op.

De Vredeswerkgroep verdiepte zich niet slechts in vragen met betrekking tot vrede, maar hield zich ook bezig met wanverhoudingen in de samenleving, zoals racisme, armoede, baanloosheid, onderdrukking op plaatselijk, landelijk en mondiaal vlak. Op scholen probeerde ze weerklink te vinden voor haar doelstelling: het bewerken van een mentaliteitsverandering. Ook onderhield ze contacten met ondermeer Amnesty International, Anti-Apartheidswerkgroep Zevenaar, Wereldwinkel en vakbewegingen.

De Oecumenisch Liturgische Werkgroep, bestaande uit twee vertegenwoordigers van elk kerkgenootschap en een afgevaardigde van het IBZ bereidde vijf gezamenlijke vieringen per jaar voor in samenwerking met de pastores van de verschillende kerken: een viering in de vredesweek, een viering in de interkerkelijke bidweek voor de eenheid van kerken en christenen, een viering in de week voor Pasen, een viering rond Pinksteren en een oecumenische doopviering.

De Werkgroep Oecumenische Gespreksgroepen stelde zich ten doel diverse gespreksgroepen te begeleiden en nieuwe op te zetten. De groepen bezonnen zich op vragen van geloof en leven. Ze kozen zelf de gespreksonderwerpen, kwamen een keer per maand samen en twee maal per jaar gezamenlijk.

Gezamenlijk hielden de Sint Andreasparochie, de Parochie Maria Koningin, de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde Kerk zich in 1989 intensief bezig met vragen betreffende vrede, gerechtigheid en heelheid van de schepping. Samen bouwden ze op het grasveld voor de Maria-Koningin-kerk een ark. Al timmerend wilden ze aan de Zevenaarse bevolking duidelijk maken dat het de hoogste tijd is om samen beter voor de aarde en voor elkaar te zorgen. Burgemeester Ruud Oudenhoven (° 1940) sloeg officieel de eerste paal. De ark was een open ruimte, toegankelijk voor ieder die erin wilde schuilen. Ds. Meint Wind (° 1948) schreef: 'En zo wordt de ark precies een teken van wat we samen willen zijn: een open gemeenschap, die durft te vertellen van het grote verhaal van God die mensen beschutting biedt zonder ze op te sluiten. Het verhaal van God die uitzielt naar mensen die zorgzaam met elkaar en met heel de schepping om willen gaan. Wie in de ark een symbool van de kerk ziet, die ziet een teken van hoop en actie, waarin het gaat om Gerechtigheid, Vrede en Heelheid van de Schepping.'

Het IBZ probeerde zoveel mogelijk oecumenische samenwerking gestalte te geven en wist een gemeenteleden en parochianen te enthousiasmeren. In 1989 zocht het aansluiting bij de landelijke Raad van Kerken en veranderde haar naam in 'Raad van Kerken Zevenaar.' Vanaf september 1989 brachten de Hervormde-Gereformeerde werkgroep 'Vorming en Toerusting' en de rooms-katholieke werkgroep Volwassencatechese een gezamenlijk programmaboekje uit met een gevarieerd aanbod van catechesegroepen, Bijbelkringen, cursussen, gespreksgroepen en activiteiten. Om de mogelijkheid van een doopbediening in een oecumenische viering nog eens onder de aandacht te brengen, schreven pastor Jan Olde

28 mei 2009.

Rikkert (1929-2009) en ds. Wind in een gezamenlijk artikel in *Kerkleven* van 1 april 1994: 'Strikt genomen bestaat er niet zoiets als een Hervormde Doop, een Katholieke Doop en een Gereformeerde Doop, en noem maar op. Je wordt, om het zo maar eens te zeggen, niet kerkelijk gedoopt, maar christelijk gedoopt. En die christelijke doop kan in velerlei gemeenschappen en in verschillende vormen worden gevierd. (...) Dat de Doop niet van een bepaald kerkgenootschap is, blijkt (...) daaruit, dat de meeste en in elk geval de grootste kerken het er over eens zijn, dat de Doop hen juist met elkaar verbindt in het geloof, dat God de mensen Zijn liefde aanbiedt. Die liefdesrelatie tussen God en mensen heet verbond. En dat verbond kan, gelukkig maar, niet door de ene of de andere kerk worden opgeëist. Het kan alleen door verschillende kerken in alle toonaarden verkondigd en gevierd worden'.

Eind jaren negentig verdween het verlangen om bij elkaar op bezoek te komen en in elkaars keuken te kijken. Wel bleef er een samenwerking op veel terreinen. Er waren gezamenlijke vieringen op Witte Donderdag, Goede Vrijdag en in de paasnacht, in de 'bidweek voor de eenheid van kerken en christenen' in januari en in de vredesweek in september. Op de eerste pinksterdag was er een oecumenische jazz-gospel-viering (sinds 1992), in juni en november was er een gezamenlijke doopviering, in december een gezamenlijke viering in samenwerking met de plaatselijke werkgroep Amnesty International. Drie tot vier maal per jaar werden er (sinds 22 maart 2003) gezamenlijke Thomasvieringen gehouden, waarin het thema van de viering via muziek, liederen, beelden en gedichten werd belicht. Een gezamenlijk informatieboekje voor nieuw-ingekomenen werd uitgegeven. Aan het einde van het jaar was er een gezamenlijke actie van Caritas en de diaconie waarbij ouderen een attentie werd gegeven en een bemoedigende brief. En tenslotte waren er allerlei activiteiten in het kader van 'Vorming & Toerusting' en 'Volwassenencatechese'.⁵

In de beginjaren van de eenentwintigste eeuw verflauwde het oecumenisch elan. Het aantal betrokkenen bij oecumenische vieringen nam af. Rooms-katholieke koren voelden er steeds minder voor om oecumenische vieringen te ondersteunen en in de parochie ontstond een verlangen naar vieringen waarin de eigenheid werd benadrukt. Bovendien waren vanwege tijdgebrek in toenemende mate rooms-katholieke pastores niet meer beschikbaar om mee te werken aan oecumenische vieringen. Daar kwam bij dat vooral het gezamenlijk vieren van de eucharistie / het avondmaal voor hen een belemmering was, omdat kerkelijke richtlijnen dit verboden. Door gebrek aan ondersteuning en bemensing van katholieke zijde kon de plaatselijke Raad van Kerken steeds

⁵ Zo waren er gespreksgroepen voor gescheiden mensen, voor mensen wier partner was overleden, en voor ouders van wie de kinderen niet meer naar de kerk gingen. Er waren cursussen over geloofsopvoeding, zenmeditatie en christelijke spiritualiteit, christelijke (bouw)kunst, poëzie en literatuur, jodendom, islam, hindoeïsme, new age, gnosis, manicheïsme, religieus humanisme, oecumene, liturgie, kerkelijke gebruiken en rituelen, bepaalde Bijbelboeken, onderwerpen uit de kerkgeschiedenis, medisch-ethische vragen, antisemitisme, racisme, fundamentalisme, engelen, filosofie en ietsisme. Er waren bezinningsbijeenkomsten over ondermeer 'de vraag naar God in deze tijd', omgaan met zieken en stervenden, rouwverwerking, gebed, arbeid, milieu, 'kiemen van geweld', 'geloven en kerk-zijn', de relatie tussen volwassen kinderen en hun oud geworden ouders, gemeente-zijn, mystiek, reïncarnatie, ontwikkelingssamenwerking, actuele maatschappelijke problemen, seksueel misbruik, stress en burn-out, dementie, orgaandonatie, de relatie kerk-en-Israël, onthaasting, buiten zintuiglijke ervaringen, intelligent design of de macht van geld. Er waren doe-activiteiten zoals symbolisch bloemschikken, icoon schilderen, kerstkaarten maken, bibliodrama, joods koken, hindoestaans koken of het maken van een mini-pelgrimage. Er waren gezamenlijke reisjes naar bijvoorbeeld het Joods Historisch Museum, Bijbels Museum, Glasmuseum, Heilige Land Stichting en diverse synagoges in den lande. Er waren stedentochten bijvoorbeeld naar Groningen, Haarlem, Antwerpen, Brugge, Berlijn, Xanten en Kevelaar. Er waren bezoeken aan andere gemeenten. En er werd samen geluisterd naar muziek of een spirituele film bekeken.

OECUMENISCHE

GOSPEL EN JAZZ KERKDIENT

In het kader van het 8e Jazzfestival Zevenaar

in de

Maria Koninginkerk

Oh happy day ....

Pinksterzondag 7 Juni 1992

11.30 uur

Aan de dienst werken mee:

New Orleans Combination
Young Church Singers met combo
Music Town Jazzband

Dominee L. den Besten
Pastor J. Olde Rijkert

moeijker functioneren. Sinds eind 2007 kreeg de Raad een slapend bestaan en bestond de Oecumenisch Liturgische Werkgroep enkel nog uit protestantse leden. Om toch de bestaande oecumenische activiteiten goed te doen verlopen en nieuwe te ontplooiën, kwam bestuursraden van de deelnemende kerken voortaan tweemaal per jaar bijeen voor overleg. Ook de deelname van katholieke zijde aan bijeenkomsten van de sinds 2002 gevormde oecumenische werkgroep Vorming en Toerusting / Volwassencatechese daalde. Wijziging van de naam in: Oecumenische Werkgroep Inspiratie en Bezinning (in 2009) bracht daar niet veel verandering in. De parochie richtte een Katholiek Centrum voor Spiritualiteit op met een vergelijkbaar aanbod als Inspiratie en Bezinning, iets wat door protestanten zeer werd betreurd.

Enkele oecumenische activiteiten liepen nog redelijk goed. Zo bijvoorbeeld de Thomasvieringen en het overleg tussen diaconie en Caritas. Er was in 2008 wel een nieuw initiatief, uitgaande van enkele jonge gezinnen: de vorming van een gezamenlijke 'kleuterkerk'. Maandelijks werd deze in Ons Huis gehouden. De kleuterkerk trok zo'n 30 tot 50 mensen per keer (kleuters met hun ouders of grootouders).

In 2009 vormden de Zevenaarse parochies Maria Koningin en Sint Andreas samen met de parochies van Oud Zevenaar, Babberich, Herwen, Aerdt, Pannerden, Lobith en Spijk de Sint Willibrordusparochie. De Protestantse Gemeente onderhield alleen contact met de Zevenaarse geloofsgemeenschap. Voor de laatste ging alle tijd en energie zitten in de opbouw van de nieuw gevormde parochie en het overeind houden dan wel herstellen van de rooms-katholieke identiteit. Oecumene had geen prioriteit meer.

© Leen den Besten
Zevenaar, 23 april 2011.

